

Ján Šugár, Lenka Jakubcová

**BEZPEČNOSTNÍ ASPEKTY VYBRANÝCH
NEGATIVNÍCH SOCIÁLNÍCH JEVŮ
V NÁZORECH POLICISTŮ ČR**

Bezpečnostní aspekty vybraných negativních sociálních jevů v názorech policistů ČR

**Ján ŠUGÁR
Lenka JAKUBCOVÁ**

Radim Bačuvčík – VeRBuM, 2013

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Šugár, Ján

Bezpečnostní aspekty vybraných negativních sociálních jevů v názorech policistů ČR / Ján Šugár, Lenka Jakubcová. – 1. vyd. – Zlín : VeRBuM, 2013. – 146 s.

Anglické resumé

ISBN 978-80-87500-41-5

364.6 * 316.48 * 005.931 * 005.934 * 351.74 * (437.3)

- 2010-2013

- sociální problémy – Česko

- sociální konflikty – Česko

- krizový management – Česko

- bezpečnostní management – Česko

- policie – Česko

- monografie

351 - Úkoly veřejné správy, správní opatření, legislativa [15]

Tato vědecká monografie je jedním z výsledků řešení výzkumného úkolu v rámci výzkumného projektu „Bezpečnostní management a krizové řízení“, který byl realizován na katedře krizového řízení Policejní akademie České republiky v Praze v letech 2010 – 2013.

Autorský kolektiv:

Dr. Ján Šugár, CSc. – odpovědný řešitel dílčího výzkumného úkolu v rámci výzkumného projektu „Bezpečnostní management a krizové řízení“

Mgr. Lenka Jakubcová – spoluřešitelka dílčího výzkumného úkolu

Recenzovali: prof. PhDr. Ing. Bohuslav Minařík, CSc.
doc. Dr. Karol Murdza, Ph.D.
doc. Ing. Jozef Sabol, DrSc

Vydání této monografie doporučila Vědecká redakce nakladatelství VeRBuM.

© Dr. Ján Šugár, CSc., Mgr. Lenka Jakubcová, 2013

© Radim Bačuvčík – VeRBuM, 2013

ISBN 978-80-87500-41-5

OBSAH

Úvod	5
1 Přístupy k analýze sociálních jevů – teoreticko-metodologická východiska	7
1.1 Vybrané teoretické přístupy k pojetí sociálních jevů	7
1.2 Sociální realita a sociální jevy	12
1.3 Sociální deviace a právo	15
1.4 Negativní sociální jevy	18
1.5 Sociogenní mimořádná událost	19
2 Bezpečnostní aspekty negativních sociálních jevů	22
2.1 Negativní sociální jevy jako zdroje hrozeb pro bezpečnost občanů	22
2.2 Sociální konflikt	29
2.3 Charakteristika vybraných negativních sociálních jevů	32
2.3.1 Náboženské konflikty a střety ohrožující životy, zdraví a majetek	34
2.3.2 Národnostní, etnické a rasové konflikty a střety ohrožující životy, zdraví a majetek	36
2.3.3 Teroristické útoky	40
2.3.4 Masové stávky přerůstající v pouliční nepokoje	41
2.3.5 Hromadné střety extremistů při ohlášených i neohlášených demonstracích	42
2.3.6 Masové nelegální překračování státních hranic ze strany cizinců (nelegální migrace)	46
2.3.7 Masový nelegální pobyt cizinců v regionu	48
2.3.8 Velká kriminalita cizinců	50
2.3.9 Nadměrný legální pobyt cizinců ohrožující fungování regionu	54
2.3.10 Městské „války gangů“ v rozsahu vnímaném jako ohrožení bezpečnosti občanů	57
2.3.11 Masové demonstrace proti způsobu výkonu státní moci a veřejné správy	59
2.3.12 Selhání územní samosprávy ohrožující fungování regionu	60
2.3.13 Sabotáže	61
2.3.14 Hromadné vzpoury ve věznicích a nápravných zařízeních a s tím spojené akty násilí	62
2.3.15 Hromadné útoky vězňů	63
2.3.16 Sportovní a divácké násilí ohrožující životy, zdraví a majetek	64
2.3.17 Rabování jako následek jiné mimořádné události (např. při povodních).....	65
3 Základní cíle a metodika výzkumu	67
3.1 Negativní sociální jevy jako předmět zkoumání a jejich klasifikace	67
3.2 Základní cíl, objekt, předmět a problém výzkumu	69
3.3 Výzkumné předpoklady (hypotézy)	70
3.4 Metodika výzkumu	70

4	Výsledky výzkumného šetření	71
4.1	Výskyt negativních sociálních jevů	71
4.2	Výskyt vytipovaných negativních sociálních jevů podle krajů	72
4.3	Nejčastější výskyt negativních sociálních jevů v roce 2011	83
4.4	Vzájemné souvislosti výskytu negativních sociálních jevů	84
4.5	Negativní sociální jevy jako hrozba pro bezpečnost občanů	86
4.6	Vnímání vytipovaných negativních sociálních jevů jako hrozeb podle krajů	89
4.7	Největší hrozby v roce 2011	90
4.8	Nejčastější zásahy policie při negativních sociálních jevech a prognóza jejich dalšího vývoje	91
4.9	Příčiny vzniku negativních sociálních jevů podle názorů policistů	93
4.10	Možnosti prevence negativních sociálních jevů	103
4.11	Vzájemné souvislosti mezi negativními sociálními jevy vnímanými jako hrozby	103
5	Vzájemné souvislosti výskytu negativních sociálních jevů a jejich vnímání jako hrozeb	105
6	Ověřování výzkumných předpokladů	107
6.1	Analýza statistické významnosti vzájemné závislosti vztahu výskytu jevu a jeho vnímání jako hrozby	108
6.2	Analýza věcné významnosti vzájemné závislosti vztahu výskytu jevu a jeho vnímání jako hrozby	109
6.3	Koeficienty věcné významnosti	114
6.4	Ověřování výzkumných předpokladů – výsledky	117
	Závěry a doporučení	125
	Resume	127
	Literatura	131
	Přílohy	135
	Jmenný rejstřík	144
	Věcný rejstřík	145

Úvod

Problematika negativních sociálních jevů není nová. Život společnosti, sociální skupiny i jednotlivce byl vždy doprovázen sociálními jevy, které byly hodnoceny buď pozitivně, nebo negativně, a to zejména podle důsledků, které se projevovaly v životě společnosti jako celku nebo v některých sociálních skupinách či životě jednotlivců.

Negativní sociální jevy jako kriminalita, násilné střety různých sociálních skupin motivované odlišnou ideologií nebo náboženstvím, problémy spojené s integrací cizinců, terorismus a řada dalších provázejících vývoj současné společnosti, se v ČR vykytovaly i v nedávné minulosti. Případné národnostní, ideologické a jiné sociální konflikty byly však řešeny ze strany státu většinou za použití represivních metod a různými zákazy, omezováním náboženských a politických svobod a dalších lidských práv. Přijetí Listiny základních práv a svobod Federálním shromážděním České a Slovenské federativní republiky v roce 1991¹ a její začlenění do ústavního pořádku ČR od jejího vzniku k 1. 1. 1993² umožnilo realizaci základních lidských práv a svobod i v praxi. „*Úprava základních práv a svobod vymezuje jednak vztah státní moci k jedinci obecně (rovnost a nediskriminace), jednak autonomní prostory jednotlivce chráněné před zásahy státní moci (liberální stát), možnosti jednotlivce podílet se na správě veřejných věcí (demokratický stát), popř. i úkoly státu poskytovat jednotlivci nějaká plnění (sociální stát) a poskytovat jedinci právní prostředky, kterými se proti zásahům státní moci může bránit (právní stát).*“³ Existence právního státu umožňuje každému občanu realizovat své potřeby a zájmy, pokud nejsou zákonem zakázány, a nikdo zároveň nesmí být nucen činit, co zákon neukládá (např. pracovní povinnost). Při realizaci svých zájmů a potřeb někteří občané, případně sociální skupiny diferencované svými politickými, ideologickými či jinými sociálními zájmy a postoji často nerespektují právní předpisy ani oprávněné zájmy a potřeby jiných jednotlivců nebo skupin a dostávají se do konfliktu se státem nebo mezi sebou navzájem.

V současné společnosti se vyskytují některé negativní sociální jevy, které mohou, v případě absence jejich řešení, vést k sociálním konfliktům ohrožujícím životy, zdraví a majetek občanů. Tyto jevy jsou v řadě studií i závěrečných zpráv z výzkumných šetření popsány, avšak bez podrobnější analýzy jejich vztahu k bezpečnosti občanů. Doposud nebyl uceleným způsobem zpracován přehled typických negativních sociálních jevů, které mohou vést k ohrožení bezpečnosti občanů. Z tohoto důvodu považujeme monografii, ve které se pokusíme na základě teoretických poznatků a empirického šetření vymezit oblast negativních sociálních jevů ve vztahu k bezpečnosti občanů, za důležitou a aktuální. Význam níže

¹ Ústavní zákon č. 23/1991 Sb., kterým se uvozuje Listina základních práv a svobod jako ústavní zákon Federálního shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky v platném znění.

² Čl. 3 ústavního zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky v platném znění.

³ FILIP, Jan. *Vybrané kapitoly ke studiu ústavního práva*. 2. doplněné vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 48.

uvedených závěrů, zejména pro prevenci negativních sociálních jevů, podtrhují i názory příslušníků Policie České republiky, kteří jsou zpravidla těmi prvními, kdo přicházejí do kontaktu s důsledky těchto jevů.

Základním cílem monografie je seznámit odbornou veřejnost s vybranými výsledky výzkumného úkolu „Bezpečnostní management a krizové řízení“, který byl realizován na katedře krizového řízení Policejní akademie České republiky v Praze v letech 2010 – 2013.

Z pohledu formální úpravy je monografie rozdělena na šest kapitol, které jsou následně členěny na podkapitoly. První dvě kapitoly vymezují teoreticko-metodologická východiska zkoumání negativních sociálních jevů. Uvedeny jsou vybrané osobnosti a základní teoretické směry a jejich přístupy k uvedené problematice. Zároveň jsou zde definovány základní pojmy týkající se této oblasti, vymezení vytipovaných konkrétních jevů, včetně statistických dat.

Další dvě kapitoly jsou věnovány metodice výzkumu a výsledkům analýzy dotazníkového šetření.

Poslední dvě kapitoly se zabývají odhalováním vzájemných souvislostí výskytu negativních sociálních jevů a jejich vnímáním jako hrozby pro bezpečnost občanů, včetně zjištění příčin vzniku těchto jevů a možností prevence.

1. Přístupy k analýze sociálních jevů – teoreticko-metodologická východiska

Život jednotlivého člověka i celého lidstva se realizuje v obecné rovině ve třech relativně samostatných vzájemně se prolínajících formách životního prostředí, které představují „systém složený z přírodních, umělých a sociálních složek materiálního světa, jež jsou nebo mohou být s uvažovaným objektem ve stálé interakci. Je to vše, co vytváří přirozené podmínky existence organismů, včetně člověka a je předpokladem jejich dalšího vývoje.“⁴

První forma životního prostředí je představována přírodou (země se svými geografickými a klimatologickými poměry a jevy včetně bližšího vesmírného okolí), která existuje nezávisle na vůli člověka, avšak je nutnou podmínkou jeho existence.

Druhá forma je výsledkem aktivní činnosti člověka a je představována zejména sídelní, průmyslovou a dopravní infrastrukturou. Tato forma životního prostředí, někdy označovaná jako druhá příroda nebo kultura, je po svém vzniku (vytvoření člověkem) na jeho vůli relativně také nezávislá, avšak v důsledku aktivní činnosti člověka může dojít k její změně nebo i zániku (k zániku této formy může dojít i v důsledku jevů probíhajících v přírodě).

Třetí forma životního prostředí člověka je bezprostředně spojena s jeho existencí jako společenské bytosti. Člověk je při své činnosti nucen vstupovat do různých kontaktů s jinými lidmi, čímž vytváří síť různých sociálních vztahů (rodinných, právních apod.), na jejichž existenci je do určité míry závislý a bez nichž nemůže existovat jako společenská bytost.

Ve všech těchto formách životního prostředí dochází k jevům a událostem, které působí na život člověka a konkrétní lidské společnosti.

1.1 Vybrané teoretické přístupy k pojetí sociálních jevů

Vývoj lidské společnosti je doprovázen řadou sociálních událostí a jevů, které mohou být vyvolány různými příčinami. Část těchto událostí a jevů může být vyvolána přirozenými skutečnostmi souvisejícími s reprodukcí a existencí lidské společnosti (porodnost, úmrtnost, sňatečnost) a část může být způsobena v důsledku zamýšleného (věda, válka apod.) i nezamýšleného jednání a činnosti lidí.⁵ Konkrétní sociální událost nebo jev může mít na další vývoj jednotlivého člověka, sociální skupiny nebo širší společnosti pozitivní, ale i negativní vliv a dopady.

Složitá společenská realita, kterou sociální jevy našemu poznání zprostředkovávají, vyžaduje příslušné postupy jejího zkoumání. Metodologické

⁴ ŠAUER, Petr a kol. *Úvod do ekonomiky životního prostředí*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1997, s. 10.

⁵ Např. činnost odborového svazu, který prosazením vyšších mezd pro své členy přispěje ke zvýšení nezaměstnanosti.

postupy nebo přístupy ke studiu sociálních jevů mohou být chápány na jedné straně velmi jednoduše jako jednotlivé postupy jejich poznávání, případně jako konkrétní techniky v rámci společenskovedního výzkumu. Na straně druhé mohou být chápány i tak, že zahrnují podmínky, za kterých poznávací proces probíhá, nebo při jakých zdůvodněných redukcích či zvýraznění některých stránek zkoumaných jevů probíhá.

V průběhu poznávání sociálních jevů se vykrystalizovaly tři základní přístupy, ze kterých pak metodologie jejich zkoumání vyplývá. První metodologický přístup ke zkoumání sociálních jevů se opírá o teoretické koncepce hlavních představitelů či hlavních teoretiků, a to zpravidla v historické posloupnosti. Druhý přístup staví při zkoumání sociálních jevů do popředí jednotlivé školy nebo teorie. Nakonec třetí, v současnosti nejčastěji respektovaný přístup, je přístup paradigmatický⁶, který v podstatě představuje kombinaci obou předchozích. Paradigma představuje souhrn všech nebo nejčastějších pojetí vědní disciplíny v určitém časovém úseku. Ke každému paradigmatu patří i metodická pravidla řešení, intuitivní postoje a hodnocení problémů.

Výběr příslušné metodologie zkoumání sociálních jevů je ovlivňován především výzkumným cílem, záměrem, který autor výzkumu sleduje. V praktické činnosti často dochází ke kombinaci uvedených přístupů, kdy může být např. hlavní představitel teoretické koncepce zároveň i stěžejním tvůrcem příslušné teorie nebo i tvůrcem paradigmatu převládajícího v určitém období.

I přesto, že cílem monografie není zkoumání podstaty jednotlivých (níže uvedených) sociálních jevů, v následujících částech práce se pokusíme ve stručnosti ukázat, jak se na tuto problematiku postupně vytvářely různé přístupy a názory.

Problematika sociálních jevů se do popředí zájmu teoretiků a vědců dostala v podstatě až na přelomu 19. a 20. století. Tento fenomén byl a je předmětem řady vědních disciplín.

První pokusy vymezit sociální jev a postavit jeho zkoumání na vědecký základ, byly uskutečněny v oblasti společenských věd, především sociologie. Např. jeden ze zakladatelů moderní sociologie, É. Durkheim, považuje za sociální (společenský) jev „*každý druh jednání, ustálený nebo ne, schopný vnějšího tlaku na jedince; anebo takový, který v rozsahu dané společnosti je všeobecný, ale má při tom svůj vlastní život nezávislý na svých individuálních projevech*“.⁷

É. Durkheim požaduje, aby sociální jevy byly zkoumány jako fakta, tedy jako jevy, pro které lze formulovat objektivní, na lidech nezávislé metody poznání. Chápal sociální jevy (sociální fakta) jako něco autonomního, co stojí nad jednotlivcem a jeho vůlí a ovlivňuje ho. K základním sociálním faktům zařadil druhy jednání, myšlení a cítění existující mimo jedince a nadané donucovací silou, kterou se mu vnucují, a stavy kolektivního vědomí, které se projevují v sociálním nátlaku na jednotlivce a objektivizují se v sociálních institucích.⁸ I když Durkheim

⁶ NOVÝ, Ivan a Alois SURYNEK. *Sociologie pro ekonomy a manažery*. Praha: Grada Publishing, 2002, s. 63-65.

⁷ DURKHEIM, Émile. *Pravidla sociologické metody*. Praha: Orbis, 1926, s. 32-33.

⁸ DURKHEIM, Émile. *Pravidla sociologické metody*. Praha: Orbis, 1926, s. 26-31.

chápe sociální jevy jako něco autonomního, považuje sociální realitu za součást reality přírodní. Jeho první pravidlo pro pozorování společenských jevů zní: „*První a nezákladnější pravidlo je, pokládati společenské jevy za věci.*“⁹ Z toho důvodu požaduje, aby metody, kterými lze sociální realitu uchopit, byly analogické metodám přírodních věd.

Jiné, odlišné pojetí sociálních jevů lze najít v dílech G. Simmela, podle něhož tyto jevy představují různé formy společenských sdružení a sociální interakce (tj. forem vztahů mezi jedinci). Věda se má zaměřovat na studium procesů, které vedou lidi k tomu, že se sdružují ve skupiny. Pod zdánlivou jedinečnost sociálních jevů a neustálou proměnlivost sociálního života lze podle Simmela najít určité pravidelnosti a společné rysy. Úkolem je izolovat z různorodého „obsahu“ rozmanitých mezilidských interakcí v různých oblastech sociálního života (např. v rodině nebo v politice) stejné znaky – stejné formy interakcí (např. vztahy nadřízenosti a podřízenosti, vztahy konfliktu a kooperace).¹⁰ Simmel rozlišoval formu a obsah sociálních jevů. Zajímaly ho jen obecné formy vztahů, které nejsou vázány časově ani prostorově. Jsou to např. vztahy nadřízenosti a podřízenosti, nápodoby, dělby práce, konkurence, vytváření stran, reprezentace, vnitřní konsolidace. Tyto formy lze nalézt v rozmanitých sociálních skupinách lišících se cíli i významem (stát, hospodářské společenství, rodina, církev, gang atd.).

V průběhu dalšího období se problematikou sociálních jevů zabývala řada teoretických škol a směrů, na které navazovala konkrétní paradigmatata. Paradigmatem lze rozumět určitý specifický pohled na společnost nebo konkrétní jevy, který zahrnuje výklad vyjádřený ve specifickém jazyce, plyne ze specifické metodologie nebo ji zakládá.¹¹

Paradigma je tedy způsob vidění světa vědcem a představuje celek poznatků a vědeckých postupů, které si vědec osvojil a které uplatňuje ve vědecké praxi, soubor historicky vzniklých způsobů rozvíjení vědy v určitém období. Paradigma je určující pro výběr a formulaci problémů v daném období a obsahuje i kritéria, zda jsou řešení daných problémů přijatelná. Paradigma plní tři základní funkce:¹²

- 1) orientační (vymezuje předmět zkoumání),
- 2) metodologickou (stanoví pravidla řešení problémů),
- 3) normativní (formuje ustálené vzory řešení).

Role paradigmat v sociálních vědách je odlišná od jejich role ve vědách přírodních. V sociálních vědách představují paradigmatata odlišné perspektivy s ohledem na sociální a lidskou realitu, to znamená, že nemohou být pravdivá či nepravdivá, jen více či méně užitečná. Sociální paradigma tak představuje určitý

⁹ DURKHEIM, Émile. *Pravidla sociologické metody*. Praha: Orbis, 1926, s. 34.

¹⁰ SIMMEL, Georg – německý sociolog, filosof a teoretik kultury. [online]. [cit. 10. 3. 2013]
Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=135&lst=112>

¹¹ ALAN, Josef a Pavel MACHONIN. *Jak se rodí sociologický výzkum*. Praha: Karolinum, 1992, s. 33.

¹² OLECKÁ Ivana a Kateřina IVANOVÁ. *Metodologie vědecko-výzkumné činnosti*. Olomouc: Moravská vysoká škola Olomouc, 2010, s. 10.

specifický pohled na společnost nebo její podstatnou část, zahrnující výklad (teorii) společnosti nebo její části, který je obvykle proveden ve specifickém jazyce a s použitím svébytné terminologie, opírá se o specifickou metodologii, vyplývá z ní nebo ji iniciuje, řeší relativně ustálený typ problémů relativně ustálenými postupy a opírá se o poměrně stabilní okruh autorit, jejichž vědní aktivita slouží jako model provozování vědy. Každé ze sociálních paradigmat akcentuje určitý aspekt, umožňuje klást určité otázky a nacházet určité odpovědi.

V současnosti se v sociálních vědách rozlišují nejčastěji následující teoretické směry, jimž odpovídají i příslušná paradigmata.¹³

- 1) Konsensuální – předpokládá, že v základu sociálního řádu stojí nepsaná úmluva, podle níž se lidé vědomě zavazují, že budou dodržovat pravidla umožňující jim vzájemné soužití. Potřeby, zájmy a cíle nadindividuálního sociálního celku jsou nadřazeny potřebám, zájmům a cílům jedinců. Vztahy mezi částmi sociálního celku jsou vyrovnány. Rozhodující je efektivní součinnost pro naplňování cílů celku.
- 2) Konfliktní – vychází z předpokladu, že jakákoli forma lidského soužití vyhovuje vždy jen části zúčastněných. Ostatní jsou k účasti na daném sociálním řádu donuceni, i když to pro ně mnohdy není vůbec výhodné. Sociální celek je odvozeným důsledkem střetávání – konfliktů mezi jednotlivými sociálními subjekty (resp. mezi částmi uvnitř celku). Sociální celek není charakterizován společnými potřebami a zájmy. Jsou jen potřeby a zájmy jedinců a maximálně existují sdílené cíle. Při jejich prosazování je možné uzavírat dočasné koalice. Jsou však velmi labilní. Sociální celek má procesní charakter, je velmi dynamický.
- 3) Interpretativní – svůj zájem přesunuje od společnosti, velkých sociálních skupin ke každodennímu životu běžných lidí. Společnost existuje díky tomu, že řadoví členové svým jednáním stále znovu společnost vytvářejí.

Konsensuální paradigma vychází zejména z teorie strukturního funkcionalismu a teorie sociální směny.

Strukturní funkcionalismus představoval dominující teoretický systém ve 40. a 50. letech 20. století. Stoupenci tohoto směru navazují na díla A. Comta, H. Spencera nebo W. Pareta a É. Durkheima. Představitelé tohoto paradigmatu zdůrazňují vzájemnou závislost části systému na celku, význam vnitřní rovnováhy pro fungování sociálního organismu, ideu harmonické seberegulace jako cílového stavu chování systému. Významným představitelem tohoto směru byl americký sociolog T. Parsons. Ve svých dílech, zejména pak v díle *Sociální systém*, konstatuje, že sociální systém má určité systémové potřeby, které musí být uspokojeny, má-li systém v prostředí přetrvat. Na společnost nahlíží jako na systém, který je určitým způsobem uspořádán, a v němž všechny procesy a vztahy v rámci

¹³ NOVÝ, Ivan a Alois SURYNEK. *Sociologie pro ekonomy a manažery*. Praha: Grada Publishing, 2002, s. 65-66.

jeho struktury mají tendenci nebo plní funkci udržet společnost ve stavu rovnováhy, stability.¹⁴

Na teorie strukturního funkcionalismu navazuje teorie sociální směny (*social exchange theory*). Tato teorie je rozvíjena od přelomu 50. a 60. let 20. století. Na základní otázku, jak je udržován ve společnosti řád, odpovídá tato teorie pomocí pojmů z ekonomie. Funguje na principu ztrát a zisků, jejichž poměr slouží ke kvantifikaci hodnoty výsledku. Chování lidí je chápáno jako neustálá směna statků a služeb všeho druhu. Směna různých typů lidských činností je fundamentem všech společenských vztahů, na němž vyrůstají různé další strukturní útvary, jako je moc, prestiž, statusová struktura, konformita atd. Konsensus (dobrovolný souhlas zúčastněných) je v této teorii chápán jako nezbytný předpoklad směny, nikdo nemůže být k transakci nucen jinak než tlakem svých vlastních potřeb, a hodnota znamená, že má pro nás něco určitý význam. Zdroji této teorie se staly politická ekonomie, behaviorální psychologie a antropologie. Teorie směny je pokusem o absolutizaci tržní situace na celou oblast sociálního života.¹⁵

Jako reakce na jednostrannosti strukturně funkcionálního přístupu vzniká paradigma konfliktní. Základním východiskem teorie konfliktu je neodstranitelná protikladnost zájmů. Teorie konfliktu zdůrazňuje více či méně zásadní protikladnost zájmů jednotlivců i celých sociálních skupin, které ve společnosti koexistují. Rozpory mezi různými sociálními skupinami vedou často ke zvrátům, nežádka k rozmetání celého systému v jeho dosavadní podobě. Struktura společnosti není statická, ale je ohniskem dynamických společenských změn.¹⁶

Z pohledu interpretativního paradigmatu je člověk vsazen do systému daných společenských vztahů a normativních struktur. Podle tohoto paradigmatu jsou analyzovány způsoby, jimiž člověk v průběhu svého každodenního života vnáší uspořádanost a rutinní řád do předem nestrukturované reality. Z hlediska tohoto přístupu je však jedinec chápán jako aktivní bytost, jako aktivní subjekt, jenž uvádí dané struktury v život tím, že jim připisuje smysl, význam, vykládá je a interpretuje, a teprve na základě jejich interpretace jedná. Člověk tedy jedná podle toho, jak stávající situaci vlivem svého subjektivního poznání vidí, jak ji hodnotí, za co ji sám považuje. Vychází z toho, že svět, který nás obklopuje, je závislý na našem přístupu k němu. Lidé jsou aktivní bytosti, které při svých setkáváních navzájem vyjednávají podobu reality. Lidský svět je v tomto smyslu výtvozem těch, kdo v něm žijí. Společnost je výtvozem svých členů, není však výtvozem hotovým, minutu po minutě je svými členy znovu předělávána. Sociální skutečnost nečeká, až bude vysvětlena společenským vědcem, protože je permanentně předmětem interpretace ze strany aktérů sociálního života.¹⁷

¹⁴ KOSEK, Martin. *Teorie sociálních systémů*. Sociální systémy v pracích Talcotta Parsonse a Niklase Luhmana. [online] 2009. [cit. 10. 3. 2013]. Dostupné z: <http://www.martinkosek.com/clanky/socialni-patologie-a-sociologie/teorie-socialni-systemu.html>

¹⁵ PETRUSEK, Miloslav a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996, s. 1307-1308.

¹⁶ KELLER, Jan. *Sociologie konfliktu*. Brno: Masarykova univerzita, 1990, s. 5-6.

¹⁷ PETRUSEK, Miloslav a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996, s. 1068.

Patří sem sociologické školy a směry symbolického interakcionismu (základem a podstatou sociální reality je interakce jedinců nebo skupin prostřednictvím symbolů, osobnost a mysl nejsou součástí vnitřního vybavení osobnosti, ale jsou konstruovány při komunikaci),¹⁸ fenomenologické sociologie (nauka o podstatách, předmětem je čisté transcendentální vědomí jevů, tedy toho co je dáno a co je předpokladem zkušenosti)¹⁹ a etnometodologie (zkoumá každodenní postupy, kterými se lidé pokoušejí zvládat běžné rutinní záležitosti a také zvláštní situace, a zaměřuje se na rozbor metod, jež lidé v interakci používají k tomu, aby porozuměli světu, v němž žijí, a aby mu dali smysl, tedy aby jej učinili z hlediska svých praktických cílů racionálním).²⁰

1.2 Sociální realita a sociální jevy

Pojmem jev je nejčastěji označován souhrn vnějších proměnlivých, smyslově vnímaných vlastností věci nebo události. Pojem jev tedy vyjadřuje fakt, proces nebo událost, jež lze smyslově pozorovat.²¹

Sociální jev je termín používaný běžně k pojmenování čehokoli, co má společenskou povahu a odlišuje se tak od individuálního, psychologického, biologického nebo fyzického. Někdy je sociální jev kladen do protikladu k "jevu přírodnímu" jako něco vzniklé uměle, působením lidí, jejich vzájemnou interakcí.²²

Na základě výše uvedených teoretických přístupů a paradigmat můžeme sociální jevy vymezit jako jevy, které vyrůstají ze vztahů mezi lidskými jedinci a nemohou bez těchto vztahů existovat. Probíhají však v dimenzích, které překračují možnosti jedince ovládnout tyto vztahy. Sociální jevy nelze spojovat s činností jednoho konkrétního člověka, ale s nadindividuálními celky, i když mají významný vliv na jeho chování. Lze je proto identifikovat jako skutečnosti, které vykonávají na člověka nátlak, a on se jim přizpůsobuje. Sociální fakta jsou zřetelné podoby sociálních jevů, na které se může soustředit záměrná, soustavná a koordinovaná poznávací činnost.²³

Metodologickým východiskem pro vymezení sociálního jevu je pojem sociální skutečnost (realita). Sociální skutečnost není přírodní daností nezávislou na vůli lidí (jako např. střídání dne a noci, zemětřesení, klimatické změny). Sociální skutečnost je konstrukt, a to v objektivním i subjektivním smyslu. V objektivním v tom, že je myslitelná jen jako produkt aktivní každodenní činností lidí, a v subjektivním směru v tom, že se v procesu jejího poznání vždy znovu odhaluje. Např. zaměstnanost sama o sobě neexistuje. Je tvořena každodenní aktivní prací lidí v různých odvětvích ekonomiky. V průběhu poznávání skutečností souvisejících s tím, proč lidé chodí do práce (nebo naopak nechodí), se pak odhalují další stránky

¹⁸ PETRUSEK, Miloslav a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996, s. 1255.

¹⁹ PETRUSEK, Miloslav a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996, s. 341.

²⁰ PETRUSEK, Miloslav a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996, s. 283.

²¹ REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001. Heslo „jevit (se)“, s. 249.

²² PETRUSEK, Miloslav a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996, s. 464.

²³ NOVÝ, Ivan a Alois SURYNEK. *Sociologie pro ekonomy a manažery*. Praha: Grada Publishing, 2002, s. 15.

tohoto konkrétního sociálního jevu, např. věková, vzdělanostní a jiná struktura nezaměstnaných osob, místa s nejvyšším počtem nezaměstnaných osob.

Sociální skutečnost je totiž specifická tím, že je pozorovateli, a tedy tvůrci teorie nejen objektivně daná, ale že je permanentně interpretována sociálními aktéry a tyto interpretace samy tvoří dokonce podstatnou součást sociální skutečnosti. Pozorovatel a tvůrce sociální reality je tak sám její součástí.²⁴

Každá sociální skutečnost (realita), událost, proces, činnost se navenek nějakým způsobem projevuje a poznávací subjekt tyto projevy určitým způsobem vnímá. Samotné vymezení sociálního jevu však naráží v praxi na některé problémy:²⁵

- Sociální jev je smyslovému vnímání většinou nedostupný. Např. nezaměstnanost jako sociální jev nelze vnímat lidskými smysly, lze vnímat pouze konkrétní lidi nebo skupiny lidí, kteří nemají práci. K odhalení nezaměstnanosti jako sociálního jevu dospějeme v průběhu analýzy příčin, které tento jev vyvolávají.
- Neuzavřenost sociálních jevů představuje další problém jejich poznání. Každý sledovaný jev je jednotkou, která je ovlivňována řadou faktorů, jež lze spolu se sledovaným jevem chápat jako nový jev. Ten je ovlivňován zase dalšími faktory atd. Protože popis sociálního jevu nemůže obsahovat nekonečný nebo příliš rozsáhlý soubor informací, je nutné zkoumaný jev přesně vymežit, zjednodušit a počet informací omezit.
- Sociální jevy mají procesní a dynamický charakter, tzn., že se vyvíjejí v čase i místě. Procesní charakter sociálních jevů vychází z proměnlivosti jeho nositelů. Proměny záměru lidí, změny ve vztazích a střídání nositelů, mají za následek i proměny samotných sociálních jevů. V průběhu analýzy konkrétního sociálního jevu dokážeme popsat jeho minulý vývoj a aktuální stav. Prognóza jeho dalšího vývoje má již stochastický charakter, protože nikdy nemůžeme poznat všechny sociální příčiny, které vedou ke vzniku daného sociálního jevu.
- Sociálních jevů se účastní „neohraničený“ počet sociálních jednotek – jedinců a skupin. Tato „hromadnost“ je dána tím, že sociální jevy jsou produkovány v chování velkého množství jedinců. Z tohoto důvodu lze jen s obtížemi určit, kdo je skutečným nositelem konkrétního sociálního jevu. Např. u zmíněného jevu nezaměstnanosti, ne všichni lidé, kteří nemají práci, jsou nositeli tohoto sociálního jevu (někteří nepracují proto, že nemohou, někteří, že nechtějí, ale podporu v nezaměstnanosti pobírají obě skupiny).
- Sociální jevy mají náhodný a pravděpodobnostní charakter. Pravděpodobnost vzniku určitého sociálního jevu je dána zejména náhodným charakterem chování jeho nositelů. U všech nositelů sociálního jevu, např. nezaměstnanosti, nelze s jistotou určit, proč jsou nezaměstnaní. Mezi jevy, které vedou

²⁴ PETRUSEK, Miloslav a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996, s. 774.

²⁵ NOVÝ, Ivan a Alois SURYNEK. *Sociologie pro ekonomy a manažery*. 2. vyd. Praha: Grada Publishing, 2006, s. 243.

k nezaměstnanosti, mohou být pozorovány souvislosti (např. nízká mzda, nedostatek pracovních příležitosti v konkrétním místě apod.), ale nikoliv příčinné závislosti. Ty mohou být odhaleny v procesu poznávání jen s určitou mírou pravděpodobnosti. Pokud má vstupní hodnota (příčina existence sociálního jevu) náhodný charakter, bude mít i výstupní hodnota, tedy konkrétní sociální jev, náhodný charakter. Ke vzniku nezaměstnanosti v místě s nedostatkem pracovních příležitosti může dojít, ale také nemusí, protože lidé se mohou za prací odstěhovat do místa, kde je pracovních příležitostí dostatek (nebo mohou za prací dojíždět).

Z výše naznačeného pohledu je sociální jev reflexí sociální skutečnosti, tj. reálných činností lidí nebo sociálních skupin, která má své časové a prostorové parametry. V procesu poznání získáváme informace o sociálních jevech v podobě sociálních faktů. Sociální fakt je jakýkoliv aspekt sociální skutečnosti, který má rozhodující vliv na jednání jedinců (např. mzda, právo, morálka, jazyk, etnikum, náboženství). V konkrétní podobě je sociální fakt údaj, který je dostatečně průkazným postižením nebo vyjádřením určitých stránek, rysů a vlastností sociálního jevu nebo vztahů mezi jevy (počet nezaměstnaných, počet nezaměstnaných žen, vysokoškoláků apod.) a který se získá popisem části sociální reality v určitém časoprostorovém intervalu, konkrétně popisem chování lidí a sociálních skupin, produktů lidské činnosti apod. Sociální fakt je výsledkem poznávacího procesu, předběžným a přechodným, protože formy a metody poznání se neustále vyvíjí a zdokonalují.

Předpokladem vzniku a existence nějakého sociálního jevu je přítomnost sociální nebo jiné (např. přírodní) příčiny.²⁶ Tato sociální příčina je sama sociálním jevem, jehož důsledkem je vznik a existence jiného sociálního jevu. Např. důsledkem finanční krize jako sociálního jevu je prohloubení stávající nezaměstnanosti. Nezaměstnanost může zase být sociální příčinou jiných sociálních jevů, jako je nárůst kriminality, rozvodovosti, ztráta kvalifikace, apod. Smyslem a cílem zkoumání konkrétních sociálních jevů je odhalit a poznat ta sociální fakta, která nejbezprostředněji a nejintenzivněji působí na vznik nebo existenci zkoumaného jevu. V případě nezaměstnanosti se jedná např. o identifikaci osob, které jsou bez práce, ale práci si hledají nebo čekají, až se budou moci po dočasném přerušení do práce vrátit, ale i osob, které sice zaměstnání nemají, ale práci aktivně nehledají; dále zda se jedná o cyklickou nezaměstnanost nebo sezónní, krátkodobou nebo dlouhodobou, strukturální nebo oborovou apod. Vztah mezi sociální příčinou, sociálním jevem a sociálním faktem lze schematicky zobrazit následujícím způsobem:

²⁶ Ke vzniku některých sociálních jevů může dojít i v důsledku určitých přírodních jevů. Např. přírodní katastrofa vyvolaná rozsáhlými povodněmi, ohrožující velké skupiny lidí na životech, může v případě selhání orgánů veřejné správy vést k takovým sociálním jevům, jako je např. rabování.